

Sikora A., Rohde Z., Gromadzki M., Neubauer G., Chylarecki P. (red.). 2007. Atlas rozmieszczenia ptaków lęgowych Polski 1985–2004. Bogucki Wyd. Nauk., Poznań

W latach 1985–1993 z dużym rozmachem zbierano dane o rozmieszczeniu ptaków lęgowych Polski w ramach Polskiego Atlasu Ornitologicznego (PAO). Koordynacją programu zajmowała się Stacja Ornitologiczna Instytutu Zoologii PAN w Gdańsku. Zebrane dane posłużyły do sporządzenia map w monumentalnym dziele Hagemeijera i Blaira (1997). Niestety, w tamtejszym okresie danych tych nie zdołano opublikować jako polskiego atlasu rozmieszczenia ptaków. Jednakże po ponad 10 latach od zakończenia akcji w nasze ręce trafił „Atlas rozmieszczenia ptaków lęgowych Polski 1985–2004”, będący podsumowaniem wspomnianego wyżej projektu. Wielu z nas zapewne zastanawiało się, czy po tylu latach miało to sens. Jednak już pobieżna analiza tego dzieła odpowiada na te wątpliwości dość stanowczo – warto było!

Atlas liczy prawie 640 stron formatu A4. Wysokiej jakości papier, bardzo dobra strona edytorska i twarda okładka ze zdjęciem tokujących perkozów rdzawoszyich *Podiceps grisegena*, sprawia pozytywny jej odbiór już przy pierwszym kontakcie.

Na pierwszych 50 stronach redaktorzy przedstawili m.in. metodykę zbierania danych, w tym zasady weryfikacji nadsyłanych informacji i selekcję kryteriów lęgowości. Znajdziemy tu także informacje o stopniu zbadania poszczególnych regionów Polski w ramach prac nad Atlassem. Na ponad połowie powierzchni w kraju wykryto 81–120 gatunków w sezonie lęgowym, a do najlepiej zbadanych regionów należały Pomorze Zachodnie i Ziemia Łódzka, natomiast najsłabiej poznano awifaunę lęgową Pomorza Środkowego. Sporo miejsca zajmują podziękowania dla imponującej liczby ponad 1200 obserwatorów ptaków, dzięki którym udało się zebrać tak bogaty materiał. Jak kilkakrotnie podkreślają redaktorzy – Atlas nie powstałby, gdyby nie ich bezinteresowne zaangażowanie.

Kolejny rozdział nie może przejść niezauważony. Przedstawia on po raz pierwszy oceny liczebności wszystkich gatunków ptaków lęgowych w Polsce. Oszacowania te oparto dla gatunków skrajnie i bardzo nielicznych na podstawie danych z publikacji Tomiałojcia i Stawarczyka (2003), Głowacińskiego (2001) oraz raportów Komisji Faunistycznej. Natomiast dla ptaków pospolitych oceny uzyskano głównie dzięki informacjom z krajowych programów monitoringu ptaków (Monitoring Pospolitych Ptaków Lęgowych i Monitoring Flagowych Ptaków Lęgowych). Choć oceny liczebności wielu licznych gatunków, wyrażone w dziesiątkach czy setkach tysięcy par, mogą budzić spore kontrowersje, to jak zaznaczają autorzy (P. Chylarecki i A. Sikora) należy je traktować jako „pierwsze przybliżenie”, a mają one głównie służyć na potrzeby większych, międzynarodowych opracowań i programów ochronnych.

Ciekawym rozdziałem jest analiza specyfiki polskiej awifauny lęgowej na tle ptaków Europy. Możemy się z niej dowiedzieć m.in., że w Polsce gniazduje 11 gatunków ptaków, których liczebność w naszym kraju przekracza 10% stanu ich populacji europejskiej. Są to: bocian biały *Ciconia ciconia*, kuropatwa *Perdix perdix*, wodniczka *Acrocephalus paludicola*, żuraw *Grus grus*, trznadel *Emberiza citrinella*, bocian czarny *C. nigra*, orlik krzykliwy *Aquila pomarina*, łozówka *A. palustris*, świerszczak *Locustella naevia*, bąk *Botaurus stellaris* i puszczyk *Strix aluco*. Znajdujemy tu również interesujące porównania gatunków wykazujących różne kierunki zmian liczebności populacji w Polsce i Europie, a także porównanie zmian liczebności ptaków w relacji do stopnia ich wędrowności.

Główną i najbardziej obfitą częścią Atlasu jest przegląd wszystkich ptaków lęgowych w kraju, opracowany przez zespół 96 autorów. Omówiono tu 244 gatunki, z tego dla 234, dla których stwierdzono gniazdowanie pewne, przedstawiono mapy rozmieszczenia. Mapy opierają się na danych z lat 1985–1993, ale dla 51 gatunków przedstawiono na nich także fakty zgromadzone w latach 1994–2004. Dotyczyły to głównie gatunków bardzo nielicznych, o których populacjach gromadzone były dane w ramach m.in. działalności Komisji Faunistycznej czy specjalnych inwentary-

zacji, a także tych wyraźnie zwiększających swój zasięg i liczebność. Wydaje się to dobrym posunięciem, ukazując aktualne rozmieszczenie tych gatunków w kraju. Nie poradzono natomiast sobie w przypadku gatunków drastycznie zmniejszających swoją liczebność lub znajdujących się na krawędzi wymarcia w Polsce. Z tego powodu kilkanaście map (np. rożeńca *Anas acuta*, szlachara *Mergus serrator*, błotniaka zbożowego *Circus cyaneus*, biegusa zmiennego *Calidris alpina*, bataliona *Philomachus pugnax* czy dzierzb: czarnoczelnej *Lanius minor* i rudogłowej *L. senator*) nie jest kompatybilne z częścią opisową i stanem faktycznym. Warto tu wspomnieć, że podobnie jak w atlasie europejskim (Hagemeijer & Blair 1997), każdą mapę gatunkową zdobią udane ilustracje ptaków wykonane przez 8 autorów.

Omówienie każdego gatunku składa się z 4 części: jego statusu w kraju, występowania w Europie, siedliska lęgowego oraz opisu rozmieszczenia i liczebności krajowej populacji, często wraz z omówieniem kierunków zmian i ich przyczyn. Na ostatnią, najbardziej rozbudowaną część składa się bogata literatura (ponad 1200 pozycji!) oraz dane niepublikowane autorów i grupy współpracowników. Mimo, iż przy większości gatunków mapy przedstawiają rozmieszczenie sprzed kilkunastu lat, to w przypadku dużej liczby ptaków średnio licznych i licznych można uznać je za odpowiadające stanowi aktualnemu, które będą służyły nam jeszcze przez wiele kolejnych lat. Szczególnie wartościowe są te, dotyczące gatunków o niedostatecznie poznanym rozmieszczeniu lub granicy zasięgu lęgowisk przebiegających przez nasz kraj (np. siniak *Columba oenas*, sóweczka *Glaucoedon passerinum*, włochatka *Aegolius funereus*, drożdżik *Turdus iliacus*, zniczek *Regulus ignicapilla*, pelzacz ogrodowy *Certhia brachydactyla*, orzechówka *Nucifraga caryocatactes*, czyż *Carduelis spinus* czy ortolan *Emberiza hortulana*). „Atlas rozmieszczenia...” jest w chwili obecnej najbardziej aktualnym kompendium wiedzy o krajowej awifaunie lęgowej i mimo, iż od ukazania się „Awifauny Polski” (Tomiałojć & Stawarczyk 2003) minęło zaledwie kilka lat, pokazuje w przypadku wielu gatunków, jak duże zmiany zaszły w ich liczebności i rozmieszczeniu. Szczególnie dotyczy to gatunków wyraźnie zwiększających liczebność na obszarach od dawna zasiedlonych, jak np. żuraw (obecnie 10–12 tys. par lęgowych), kormoran *Phalacrocorax carbo* (20–22 tys. par) czy bielik *Haliaeetus albicilla* (600–670 par), a także tych będących w wyraźnej ekspansji, jak: łabędź krzykliwy *Cygnus cygnus*, mewa czarnogłowa *Larus melanocephalus*, rybitwa białowąsa *Chlidonias hybrida* czy dzięcioł zielonosiwy *Picus canus*. Porównując fakty z dzieła Tomiałojcia i Stawarczyka (2003) z tymi z „Atlasu rozmieszczenia...”, dowiadujemy się niestety, iż populacje m.in. świstuna *Anas penelope*, rożeńca, szlachara, błotniaka zbożowego, kulona *Burhinus oedicnemus*, biegusa zmiennego, bataliona, mewy małej *Larus minutus* i dzierzb: czarnoczelnej i rudogłowej zanikły lub znajdują się na skraju wymarcia.

Pomimo olbrzymiej dawki danych zawartych w Atlasie trudno doszukać się tu większych niedociągnięć. Dziwi brak opisu trznadla białogłowego *Emberiza leucocephalos*, stwierdzonego raz jako lęgowy w roku 1994 (Kowalski & Dyrz 1995). Mimo iż ptak tworzył parę mieszaną, to w przypadku podobnych stwierdzeń (np. u mewy żółtonogiej *Larus fuscus* i czarnowrona *Corvus corone*; ss. 233 i 477) informacje takie znalazły się w tekście. W opisie rybitwy białoczelnej *Sternula albifrons* (s. 245) informacja, że „na osadnikach w Policach liczba par w latach 1979–1996 wahała się od 3 do 34” nie jest prawdziwa, ponieważ dane te dotyczą populacji zasiedlającej żwirownię w Bielinku (Uhlig et al. 1998). Błędem jest zaznaczenie na mapie rozmieszczenia rybitwy białoskrzydłej *Chlidonias leucopterus* (s. 250) dwóch stanowisk tego gatunku w okolicach Szczecina, gdyż gniazdowanie odnotowano tam tylko na jez. Świdwie. Zamieszczenie zdania o stwierdzeniach lęgów dzięcioła białoszyjnego *Dendrocopos syriacus* na całym terytorium Polski, z wyjątkiem Pomorza Zachodniego (s. 305), jest błędne, gdyż na Pomorzu Środkowym i Ziemi Lubuskiej nie odnotowano nawet pojawów tego dzięcioła (Tomiałojć & Stawarczyk 2003, raporty Komisji Faunistycznej), co zresztą dobrze obrazuje mapa w Atlasie. Mocno zastanawiające jest także wskazanie na mapie (s. 332) możliwego gniazdowania siwerniaka *Anthus spinoletta* w północno-wschodniej Polsce (niedaleko granicy z Litwą). Przy opisie pliszki żółtej *Motacilla flava* (s. 335) warto było dodać zdanie o stanowiskach lęgowych podgatunku *thunbergi*. Ponadto bardzo ciekawą informację o stwierdzeniach głuszcza *Tetrao urogallus* na Pomorzu Środkowym (s. 93), należało opisać bardziej szczegółowo, aniżeli w lakonicznym zdaniu w tekście. W kilkunastu przypadkach oceny liczebności krajowej populacji różnią się przy opisie danego gatunku, od tych podanych w specjalnym roz-

dziale na początku książki. Wprowadza to niepotrzebne zamieszanie i może stwarzać problemy w późniejszym ich cytowaniu.

Atlas kończy przegląd 7 gatunków prawdopodobnie lęgowych w kraju (orzełek *Aquila pennata*, kobczyk *Falco vespertinus*, bekasik *Lymnocyptes minimus*, rybitwa popielata *Sterna paradisaea*, zaroślówka *Acrocephalus dumetorum*, zaganiacz szczebiotliwy *Hippolais polyglotta* i jer *Fringilla montifringilla*) oraz 3 gatunków lęgowych, ale pochodzących z niewoli (bernikla kanadyjska *Branta canadensis*, kazarka rdzawa *Tadorna ferruginea* i mandarynka *Aix galericulata*). Na uwagę zasługuje obfite, bo aż 60 stronicowe streszczenie w języku angielskim, szczególnie przydatne dla czytelników zza granicy.

Reasumując, „Atlas rozmieszczenia ptaków lęgowych Polski 1985–2004” należy do jednych z najbardziej udanych omówień krajowej fauny i obok „Awifauny Polski” jest (i długo będzie!) najważniejszym dziełem przedstawiającym rozmieszczenie i liczebność krajowej awifauny lęgowej. Redaktorom tego opracowania należą się głębokie ukłony, mimo że z dużym opóźnieniem, zdecydowali się jednak na jego opublikowanie.

Literatura

- Głowaciński Z. (red.). 2001. Polska czerwona księga zwierząt. PWRiL, Warszawa.
- Hagemeijer W.J.M., Blair M.J. (eds). 1997. The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. T&AD Poyser, London.
- Kowalski J., Dyrzc A. 1995. Pierwsze stwierdzenie trznadla białogłowego (*Emberiza leucocephalos*) w Polsce. Not. Orn. 36: 166–168.
- Tomiałojć L., Stawarczyk T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. PTPP „pro Natura”, Wrocław.
- Uhlig R., Mundt J., Kaliciuk J. 1998. Liczebność rybitwy białoczelnej *Sterna albifrons* nad Dolną Odrą między Zalewem Szczecińskim a ujściem Warty. Przegl. Przyr. 9, 3: 85–93.

Łukasz Ławicki

Chmielewski S., Stelmach R. (red.). 2009. Ostoje ptaków w Polsce – wyniki inwentaryzacji, część I. Bogucki Wyd. Nauk., Poznań

Książka „Ostoje ptaków w Polsce – wyniki inwentaryzacji, część I” pod redakcją Sławomira Chmielewskiego i Romana Stelmacha przedstawia wyniki szczegółowej inwentaryzacji, jaką na zlecenie Ministerstwa Środowiska przeprowadzono w 2008 roku w 17 ostojach ptaków. Niewątpliwie pomysł, żeby zebrać wyniki tych inwentaryzacji w jednym, szeroko dostępnym wydawnictwie jest jednym z głównych atutów tej książki. Dzięki temu rezultaty badań terenowych, zamiast zostać zdeponowane w specjalistycznych, trudno dostępnych dokumentach, jak raporty środowiskowe, czy plany ochrony, lub co gorsza w notatnikach terenowych, „ujrzały światło dzienne” i zostały zaprezentowane szerszej rzeszy odbiorców. Można sobie życzyć, żeby częściej wyniki badań faunistycznych prezentowane były w takiej formie, ułatwiającej bez wątpienia ich szersze propagowanie.

Książka „wizualnie” prezentuje się bardzo dobrze – ponad 200 stron formatu B4, zawierających oprócz tekstu, kilkadziesiąt tabel, kilkanaście map, 2 załączniki, a także wiele znakomitych fotografii siedlisk i ptaków – całość w atrakcyjny sposób przedstawia zgromadzony w środku materiał.

Informacje w książce są zasadniczo podzielone na dwie części – wstępną, omawiającą m.in. metodykę badań a także sposób analizy wyników, oraz część gdzie opisane są wyniki inwentaryzacji w poszczególnych obszarach. Całość zamyka krótka analiza uzyskanych danych.

Zasadniczą częścią rozdziału wstępnego jest opis metodyki. Prezentuje on dość dokładnie wymagania siedliskowe inwentaryzowanych gatunków, wskazując na dużą wiedzę Autora w tym zakresie. Sugestie co do sposobu prowadzenia kontroli terenowych są jednak niekiedy dość pobieżne, a w przypadku niektórych gatunków „dyskusyjne”, szczególnie porównując je z wytycznymi